



Llywodraeth Cymru  
Welsh Government

# Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru: Llunio a Defnyddio

Canllawiau Statudol ar sut y dylai Awdurdodau Lleol, Awdurdodau Parciau  
Cenedlaethol a Cyfoeth Naturiol Cymru ddefnyddio Cofnodion Amgylchedd  
Hanesyddol a Chyfrannu at eu Llunio



Mai 2017

 Cadw

# Datganiad o Ddiben

Mae cofnodion amgylchedd hanesyddol yn rhoi gwybodaeth fanwl am amgylchedd hanesyddol ardal benodol. Lluniwyd y cofnodion amgylchedd hanesyddol yng Nghymru o ganlyniad i ddegawdau o waith ymchwil ac ymchwiliadau. Cânt eu cynnal a'u diweddarau er budd y cyhoedd, a'u defnyddio yn unol â safonau cenedlaethol a rhyngwladol.

Canllawiau statudol yw *Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru: Llunio a Defnyddio*, sy'n esbonio'r canlynol:

- sut y gall cyrff cyhoeddus penodol yng Nghymru gyfrannu at lunio cofnodion amgylchedd hanesyddol a helpu i'w cadw'n gyfredol
- sut y dylai cyrff cyhoeddus penodol yng Nghymru ddefnyddio cofnodion amgylchedd hanesyddol wrth arfer eu swyddogaethau.

Y cyrff cyhoeddus yw:

- awdurdodau lleol yng Nghymru
- awdurdodau Parciau Cenedlaethol yng Nghymru
- Cyfoeth Naturiol Cymru.

Rhaid i'r cyrff hyn ystyried y canllawiau statudol hyn, a gyhoeddir gan Weinidogion Cymru o dan y pwerau yn adran 37 o Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016.<sup>1</sup>

Mae adrannau 35 a 36 o Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016 yn ei gwneud yn ofynnol i Weinidogion Cymru lunio cofnod amgylchedd hanesyddol sydd ar gael i'r cyhoedd ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yng Nghymru, a'i gadw'n gyfredol.<sup>2</sup>

Er i'r canllawiau hyn gael eu llunio yn benodol ar gyfer y cyrff a enwir yn adran 37 o'r Ddeddf, byddant yn berthnasol i ystod o gyrff cyhoeddus a gwirfoddol eraill, a chyrff eraill yn y sector preifat, yn ogystal ag unigolion â diddordeb yn amgylchedd hanesyddol Cymru.



Llywodraeth Cymru  
Welsh Government

Llywodraeth Cymru  
Y Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol (Cadw)  
Plas Caeriw  
Uned 5/7 Cefn Coed  
Parc Nantgarw  
Caerdydd CF15 7QQ  
Ffôn: 03000 256000  
E-bost: [cadw@wales.gsi.gov.uk](mailto:cadw@wales.gsi.gov.uk)

Cyhoeddwyd gyntaf gan Cadw yn 2017  
ISBN Digidol 978 1 4734 8711 6

**OGL** © Hawlfraint y Goron 2017, Llywodraeth Cymru, Cadw, ac eithrio lle nodir yn wahanol. .WG26919

Gwasanaeth amgylchedd hanesyddol Llywodraeth Cymru yw Cadw, sy'n gweithio i sicrhau bod amgylchedd hanesyddol Cymru yn hygyrch ac yn cael ei ddiogelu'n dda.

Mae'r ddogfen hon hefyd ar gael yn Saesneg.  
This document is also available in English.

Llun y clawr: Mae siambr gladdu Gwern Einion yn heneb gofrestredig yng Ngwynedd (© Hawlfraint y Goron (2017), Croeso Cymru).

# Cynnwys

## Cyflwyniad

### I Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol

- 1.1 Beth yw Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol?
- 1.2 At ba Ddiben y Caiff Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol eu Defnyddio?

### 2 Rolau a Chyfrifoldebau

- 2.1 Gweinidogion Cymru
- 2.2 Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru
- 2.3 Awdurdodau Lleol ac Awdurdodau Parciau Cenedlaethol yng Nghymru a Cyfoeth Naturiol Cymru
- 2.4 Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru
- 2.5 Beth yw'r Cysylltiad Rhwng Cofnodion Amgylcheddol Hanesyddol a Chofnodion Eraill?

### 3 Cynnwys Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru, a Sut y Maent yn cael eu Llundain

- 3.1 Cadw Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru yn Gyfredol
- 3.2 Cynnwys Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru a Rôl Cyrff Cyhoeddus yn y Gwaith o'u Llundain
  - 3.2.1 Asedau Hanesyddol sydd â Gwarchodaeth Statudol neu sydd wedi'u Cofrestru o dan Ddeddfau 1979 neu 1990
  - 3.2.2 Safleoedd Gwrthdaro
  - 3.2.3 Tirweddau Hanesyddol
  - 3.2.4 Safleoedd Treftadaeth y Byd
  - 3.2.5 Safleoedd Eraill o Ddiddordeb Hanesyddol, Archaeolegol neu Bensaernïol

- 3.2.6 Nodweddion Hanesyddol
- 3.2.7 Ymchwiliadau Perthnasol
- 3.2.8 Enwau Lleoedd Hanesyddol

### 4 Defnyddio Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru

- 4.1 Llywio Polisiâu a Chynlluniau Strategol
- 4.2 Llywio Cynlluniau Datblygu
- 4.3 Llywio Penderfyniadau ynghylch Rheoli Datblygu
- 4.4 Llywio Prosiectau Cadwraeth a Rheoli
- 4.5 Llywio Ymatebion Addasol i Effaith Newid yn yr Hinsawdd
- 4.6 Llywio'r Gwaith o Enwi ac Ailenwi Lleoedd
- 4.7 Llywio Gwaith Adfywio a Arweinir gan Dreftadaeth
- 4.8 Cefnogi Twristiaeth Ddiwylliannol a Datblygu Economaidd
- 4.9 Cefnogi Addysg a Chynhwysiant Cymdeithasol
- 4.10 Cefnogi Cyfranogiad y Cyhoedd mewn Archwilio, Gwerthfawrogi a Mwynhau Treftadaeth Leol
- 4.11 Hybu Gwybodaeth a Dealltwriaeth

#### Atodiad

Canllawiau ar gyfer yr Awdurdodau Lleol ar Ddefnyddio'r Rhestr o Enwau Lleoedd Hanesyddol sydd ar gael drwy'r Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol

#### Cyfeiriadau

#### Rhagor o Wybodaeth

#### Cysylltiadau

## Cyflwyniad ↗

---

Ffurfiwyd amgylchedd hanesyddol Cymru gan genedlaethau'r gorffennol. Mae'n dangos o ble y daethom ac yn gwella ein hansawdd bywyd. Mae'r hanes sydd o'n cwmpas yn rhoi ymdeimlad o le i ni ac yn helpu i'n diffinio fel cenedl. Mae'r amgylchedd hanesyddol hefyd yn adnodd bregus, agored i niwed, anadnewyddadwy a chyfyngedig. Dibynna ein huchelgais i warchod a rheoli'r amgylchedd hanesyddol yn effeithiol ar y gallu i gael gwybodaeth awdurdodol o ansawdd da.

O dan ddarpariaethau Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016 (y Ddeddf),<sup>3</sup> rhaid i Weinidogion Cymru lunio cofnod amgylchedd hanesyddol ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yng Nghymru, a'i gadw'n gyfredol. Rhaid iddynt hefyd sicrhau bod y cofnodion amgylchedd hanesyddol ar gael i'r cyhoedd, a rhoi cyngor a chymorth i'r rhai sydd am gael gafael ar yr wybodaeth a geir ynddynt a'i deall.

Mae'r canllawiau hyn yn esbonio rôl a chyfrifoldebau Llywodraeth Cymru, ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru, y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf a Chomisiwn Brenhinol Henebion Cymru (y Comisiwn Brenhinol) mewn perthynas â chofnodion amgylchedd hanesyddol yng Nghymru. Mae hefyd yn esbonio sut y gall awdurdodau lleol ac awdurdodau Parciau Cenedlaethol yng Nghymru, a Cyfoeth Naturiol Cymru, gyfrannu at gofnodion amgylchedd hanesyddol a sut y dylent ddefnyddio'r cofnodion hyn wrth arfer eu swyddogaethau.

Er bod y canllawiau hyn wedi'u hanelu at y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf, maent yn berthnasol i ystod eang o gyrff eraill yn y sector cyhoeddus, a sefydliadau yn y sector preifat a'r trydydd sector. Gall hefyd fod yn ddefnyddiol i unigolion a grwpiau sy'n defnyddio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn rheolaidd er mwyn ymchwilio i dreftadaeth eu cymunedau eu hunain, neu fel rhan o waith ymchwil neu archwilio personol.

# I. Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol ⇐

---

## I.1 Beth yw Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol? ⇐

Mae'r amgylchedd hanesyddol yn cynnwys pob agwedd ar yr amgylchedd o'n cwmpas a gafodd ei hadeiladu neu ei ffurfio gan weithgareddau dynol, neu y dylanwadwyd arni gan weithgareddau dynol, o'r cyfnodau cynharaf i'r mwyaf diweddar. Storfeydd o wybodaeth wedi'i threfnu'n systematig am yr amgylchedd hanesyddol mewn ardal benodol yw cofnodion amgylchedd hanesyddol, ac maent yn fynegai at wybodaeth am yr amgylchedd hanesyddol sydd ar gael mewn mannau eraill. Maent yn cael eu cynnal a'u diweddarau er budd y cyhoedd ac maent ar gael i bawb.

Mae cofnodion amgylchedd hanesyddol Cymru yn cynnwys gwybodaeth am safleoedd archaeolegol a thirweddau ac adeiladau hanesyddol, ac yn cyfeirio pobl at wybodaeth o'r fath. Maent hefyd yn cynnwys cofnodion o'r gwaith o reoli'r amgylchedd hanesyddol ac ymchwilio iddo, megis gwaith cloddio archaeolegol, astudiaethau hanesyddol a rhaglenni cadwraeth. Mae cynnwys cofnodion amgylchedd hanesyddol Cymru yn ffrwyth degawdau o gasglu a choladu gwybodaeth o ystod eang o ffynonellau, gan gynnwys gwybodaeth gan y cyhoedd a chanlyniadau gwaith maes archaeolegol.

Mae gwybodaeth allweddol a geir yng nghofnodion amgylchedd hanesyddol Cymru wedi cael ei dwyn ynghyd mewn cronfa ddata ddigidol sydd wedi'i chysylltu â system gwybodaeth ddaearyddol (GIS) sy'n galluogi defnyddwyr i weld yr wybodaeth destunol ochr yn ochr â mapiau. Ategir y gronfa ddata gan ddeunydd cyfeirio cysylltiedig a all fod yn ddigidol neu ar ffurf papur. Gall y deunydd hwn gynnwys ffotograffau o'r awyr, copïau o fapiau ac adroddiadau hynafiaethol cynnar, astudiaethau o nodweddion, adroddiadau heb eu cyhoeddi ('llynyddiaeth lwyd'), a ffynonellau cyhoeddedig a dogfennol eraill. Er hynny, yn wahanol i Gofnodion Henebion Cenedlaethol Cymru (gweler adran 2.4 isod) neu'r swyddfeydd cofnodion sirol, nid yw'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn archifau ffurfiol.

Mae cofnodion amgylchedd hanesyddol yn adnodd deinamig sy'n esblygu'n gyson, ac mae angen eu cadw a'u cynnal ac ychwanegu atynt wrth i wybodaeth newydd am yr amgylchedd hanesyddol ddod i'r amlwg. Fel y cyfryw, ni all cofnodion amgylchedd hanesyddol byth fod yn gofnod terfynol. Mae angen i gofnodion amgylchedd hanesyddol gael eu rheoli gan staff ymroddedig sy'n meddu ar y cymwysterau priodol ac sy'n gallu helpu'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf, a'r cyhoedd yn ehangach, i'w defnyddio.

Mae'r cynnwys sylfaenol sy'n ofynnol ar gyfer cofnodion amgylchedd hanesyddol yng Nghymru, fel y'i hamlinellir yn Neddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016,<sup>4</sup> yn cael ei ddisgrifio yn adran 3.2.

## I.2 At ba Ddiben y Caiff Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol eu Defnyddio? ⇐

Mae cofnodion amgylchedd hanesyddol yn rhoi gwybodaeth am amgylchedd hanesyddol Cymru er budd y cyhoedd ac yn cyflawni amrywiaeth eang o swyddogaethau sy'n cynnwys:

- hybu gwybodaeth am yr amgylchedd hanesyddol a dealltwriaeth ohono
- cefnogi'r gwaith o warchod, rheoli a diogelu'r amgylchedd hanesyddol
- llywio polisiâu strategol a chynlluniau datblygu
- llywio penderfyniadau ynghylch datblygiadau rheoli
- cefnogi gwaith adfywio a arweinir gan dreftadaeth, gwelliannau amgylcheddol a mentrau twristiaeth ddiwylliannol
- cyfrannu at addysg a chynhwysiant cymdeithasol
- hybu cyfranogiad y cyhoedd mewn archwilio, gwerthfawrogi a mwynhau treftadaeth leol
- hyrwyddo a chodi ymwybyddiaeth am enwau lleoedd hanesyddol.

Defnyddir cofnodion amgylchedd hanesyddol yn ddyddiol gan amrywiaeth eang o randdeiliaid, gan gynnwys y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf, yn ogystal â pherchenogion, datblygwyr, cynllunwyr, ymchwilwyr a'r cyhoedd.

## 2. Rolau a Chyfrifoldebau ⇐

---

### 2.1 Gweinidogion Cymru ⇐

O dan adrannau 35 a 36 o'r Ddeddf, mae dyletswydd ar Weinidogion Cymru i lunio cofnod amgylchedd hanesyddol sydd ar gael i'r cyhoedd ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yng Nghymru, a'i gadw'n gyfredol.<sup>5</sup> Rhaid i gyngor a chymorth fod ar gael i'r rheini sydd am gael gafael ar yr wybodaeth mewn cofnodion amgylchedd hanesyddol, a deall yr wybodaeth honno.

Lle Gweinidogion Cymru yw penderfynu pa wybodaeth a gaiff ei chynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol yn unol â manylion y cynnwys a nodir yn adran 35(2) o'r Ddeddf. Yn ymarferol, gan ddefnyddio cytundebau ffurfiol, mae Gweinidogion Cymru wedi dirprwyo'r gwaith o ymgymryd â'r cyfrifoldeb hwn i'r pedair ymddiriedolaeth archaeolegol yng Nghymru. Mae'r cytundebau yn nodi'r safonau a'r meincnodau y disgwylir i bob un o'r cofnodion amgylchedd hanesyddol eu bodloni.<sup>6</sup>

O dan adran 37 o'r Ddeddf,<sup>7</sup> rhaid i Weinidogion Cymru roi'r canllawiau hyn ar lunio a defnyddio cofnodion amgylchedd hanesyddol i awdurdodau lleol ac awdurdodau Parciau Cenedlaethol yng Nghymru, a Cyfoeth Naturiol Cymru.

### 2.2 Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru ⇐

Mae Gweinidogion Cymru wedi dewis cyflawni eu dyletswyddau o dan adrannau 35 a 36 o'r Ddeddf drwy gytundebau ffurfiol gyda'r pedair ymddiriedolaeth archaeolegol yng Nghymru (Clwyd-Powys, Dyfed, Morgannwg-Gwent a Gwynedd).

Mae pob ymddiriedolaeth archaeolegol yng Nghymru yn cynnal cofnod amgylchedd hanesyddol rhanbarthol. Man cychwyn y cofnodion hyn oedd y cofnodion o safleoedd a henebion a sefydlwyd yn y 1970au. Fe'u lluniwyd i helpu'r ymddiriedolaethau gyda'u

rhaglenni gwaith ac mewn ymateb i'r ffaith nad oedd gwybodaeth archaeolegol ar gael i berchenogion, datblygwyr a chynllunwyr, a bod olion archaeolegol yn cael eu colli o ganlyniad i ddatblygu trefol a gwledig.

Gyda'i gilydd, mae'r cofnodion amgylchedd hanesyddol hyn bellach yn adnodd cynhwysfawr ac ynddynt bron 300,000 o gofnodion unigol o ymchwiliadau archaeolegol a safleoedd ac asedau hanesyddol o bob cyfnod ledled Cymru.

Er mai setiau data archaeolegol oedd y cofnodion hyn i ddechrau, maent wedi ehangu yn ystod y blynyddoedd diwethaf i gynnwys rhagor o wybodaeth ar agweddau eraill ar yr amgylchedd hanesyddol, megis tirweddau hanesyddol ac adeiladau hanesyddol. Mae ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru yn parhau i ychwanegu at y cofnodion drwy gydweithio ag eraill, gan gynnwys y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf.

Gall y cyhoedd gael gafael ar yr wybodaeth graidd a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol ar-lein drwy Archwilio.<sup>8</sup> Fodd bynnag, dylai defnyddwyr gysylltu â'r staff sy'n gyfrifol am yr amgylchedd hanesyddol yn yr ymddiriedolaeth archaeolegol berthnasol i gael rhagor o fanylion am eitemau unigol nad ydynt, efallai, ar gael drwy Archwilio. Hefyd, bydd y staff sy'n gyfrifol am yr amgylchedd hanesyddol yn yr ymddiriedolaethau yn rhoi cymorth a chynghor hanfodol ar ddechongli a defnyddio'r wybodaeth sydd yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol.

Mae'r pedwar cofnod amgylchedd hanesyddol rhanbarthol yn cwmpasu'r ardaloedd awdurdod lleol canlynol:

- Mae cofnod amgylchedd hanesyddol Clwyd-Powys yn cwmpasu Sir Ddinbych, Sir y Fflint, Wrecsam, Powys a rhan o Gonwy
- Mae cofnod amgylchedd hanesyddol Dyfed yn cwmpasu Sir Benfro, Sir Gaerfyrddin a Cheredigion
- Mae cofnod amgylchedd hanesyddol Morgannwg-Gwent yn cwmpasu Abertawe, Castell-nedd Port Talbot, Rhondda Cynon Taf, Pen-y-bont ar Ogwr, Bro Morgannwg, Caerdydd, Merthyr Tudful, Caerffili, Blaenau Gwent, Sir Fynwy, Torfaen a Chasnewydd
- Mae cofnod amgylchedd hanesyddol Gwynedd yn cwmpasu Ynys Môn, Gwynedd a rhan o Gonwy.

Ymhlith pethau eraill (gweler adran 1.2 uchod), mae ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru yn defnyddio'r wybodaeth yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol i roi cyngor i awdurdodau cynllunio lleol ar baratoi cynlluniau ddatblygu lleol ac ar reoli datblygu.

## 2.3 Awdurdodau Lleol ac Awdurdodau Parciau Cenedlaethol yng Nghymru a Cyfoeth Naturiol Cymru ▾

O dan adran 37 o'r Ddeddf, rhaid i awdurdodau lleol ac awdurdodau Parciau Cenedlaethol yng Nghymru, a Cyfoeth Naturiol Cymru, i gyd roi sylw i'r canllawiau statudol hyn ar lunio a defnyddio cofnodion amgylchedd hanesyddol yng Nghymru. Mae gan y cyrff cyhoeddus hyn rôl bwysig i'w chwarae o ran rheoli a gwarchod yr amgylchedd hanesyddol, y ffordd y caiff ei hyrwyddo a'r ffordd y mae'r cyhoedd yn ei ddefnyddio a'i werthfawrogi. Mae'r swyddogaethau hyn yn dibynnu ar y gallu i gael gafael ar wybodaeth awdurdodol o ansawdd da am yr amgylchedd hanesyddol, megis yr wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol.

Mae'n hanfodol bod y cyrff hyn yn gwneud cyfraniad effeithiol at gynnwys y cofnodion amgylchedd hanesyddol (gweler adrannau 3.1 a 3.2). O'r herwydd, mae gan y cyrff hyn rôl allweddol i'w chwarae yn y gwaith o lunio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol. Mae cyfrifoldeb arnynt hefyd am y ffordd y cânt eu defnyddio wrth iddynt arfer eu swyddogaethau, a ddisgrifir yn adran 4. Er mwyn cyflawni hyn, bydd angen mynd ati o bryd i'w gilydd i drefnu cyfarfodydd cyswllt rhwng cyrff cyhoeddus a'r ymddiriedolaeth(au) archaeolegol perthnasol.

Mae'n bosibl bod gwybodaeth sy'n berthnasol i'r amgylchedd hanesyddol yn cael ei chadw hefyd mewn archifau ffurfiol sy'n cael eu rhedeg gan awdurdodau lleol, megis y swyddfeydd cofnodion sirol, yn ogystal ag mewn ffeiliau'n ymwneud â gwaith achos cyffredinol sy'n effeithio ar yr amgylchedd hanesyddol.

## 2.4 Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru $\neg$

Sefydlwyd y Comisiwn Brenhinol<sup>9</sup> ym 1908 ac mae ei rolau a'i gyfrifoldebau yn deillio o Warant Frenhinol a gyhoeddwyd yn 2000. Mae'n gweithio fel Corff a Noddir gan Lywodraeth Cymru ac yn cael ei gyllid craidd gan Lywodraeth Cymru.

Ers 1964, mae'r Comisiwn Brenhinol wedi bod yn gyfrifol am guradu Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru. Dyma'r rhestr eiddo ac archif cyhoeddus cenedlaethol ar gyfer amgylchedd hanesyddol Cymru, sy'n debyg i archifau cyffelyb yn Lloegr a'r Alban. Mae'n cynnwys cofnodion a luniwyd drwy weithgareddau ymchwilio'r Comisiwn Brenhinol yn ogystal â chofnodion a gyfrannwyd gan ystod eang o sefydliadau eraill ac unigolion preifat. Caiff Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru ei gydnabod yn swyddogol o dan Ddeddf Cofnodion Cyhoeddus 1958<sup>10</sup> fel man adneuo ar gyfer cofnodion cyhoeddus. Mae'n cynnwys ffotograffau, lluniadau a dogfennau gwreiddiol sy'n ymwneud ag amgylchedd hanesyddol Cymru. Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru yw'r prif fan adneuo ar gyfer deunydd archif gwreiddiol a dogfennau sy'n ymwneud ag amgylchedd hanesyddol Cymru.

Mae'r Comisiwn Brenhinol hefyd yn curadu'r cofnod o safleoedd morwrol hanesyddol ar gyfer dyfroedd tiriogaethol Cymru, sy'n cynnwys damweiniau'n ymwneud ag awyrennau a llongau ar y môr ac ardaloedd o botensial archaeolegol morol uchel. Ar ran Gweinidogion Cymru, mae gan y Comisiwn Brenhinol hefyd gyfrifoldeb penodol am gynnal y rhestr o enwau lleoedd hanesyddol yng Nghymru a'r rhestr o feysydd brwydrau hanesyddol, ac am sicrhau bod yr wybodaeth hon ar gael drwy'r cofnodion amgylchedd hanesyddol.

O dan ei drefniadau gweithredu gyda Llywodraeth Cymru, mae'r Comisiwn Brenhinol yn gyfrifol am fonitro safonau a lefelau gwasanaeth y cofnodion amgylchedd hanesyddol<sup>11</sup>. Mae hyn yn cynnwys mynd ati, ar sail cylch pum mlynedd, i gydgylltu a dilysu archwiliadau er mwyn adolygu ansawdd data, mesur perfformiad yn unol â dangosyddion penodedig a nodi agweddau y mae angen eu gwella. Cyhoeddir crynodeb o ganfyddiadau'r archwiliadau ar wefan Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru (Cadw).<sup>12</sup>



## 2.5 Beth yw'r Cysylltiad Rhwng Cofnodion Amgylcheddol Hanesyddol a Chofnodion Eraill? ⇐

Mae gwybodaeth am amgylchedd hanesyddol Cymru ar gael o ffynonellau eraill. Mae rhai o'r ffynonellau hynny'n cyfrannu at y cofnodion amgylchedd hanesyddol. Llywodraeth Cymru yw'r brif ffynhonnell ar gyfer cofnodion sy'n ymwneud â henebion ac adeiladau dan ofal y Wladwriaeth ac asedau hanesyddol dynodedig o bwysigrwydd cenedlaethol neu ddiddordeb arbennig, gan gynnwys adeiladau rhestredig, henebion cofrestredig, llongdrylliadau dynodedig a pharciau, gerddi a thirweddau hanesyddol cofrestredig. Mae Cof Cymru – Asedau Hanesyddol Cenedlaethol Cymru, a gynhelir gan Cadw, yn galluogi'r cyhoedd i weld mapiau a gwybodaeth ddisgrifiadol ar-lein mewn perthynas â'r asedau hanesyddol hyn.<sup>13</sup>

Y Comisiwn Brenhinol sy'n cynnal Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru, sydd ar gael i'r cyhoedd drwy Coflein.<sup>14</sup> Mae perthynas waith ffurfiol rhwng Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru a'r cofnodion amgylchedd hanesyddol ac maent yn cyfnewid gwybodaeth graidd yn rheolaidd.

Mae gan sefydliadau eraill wybodaeth bwysig am yr amgylchedd hanesyddol hefyd, gan gynnwys Amgueddfa Cymru ac amgueddfeydd rhanbarthol a lleol, sy'n cadw cofnodion yn ymwneud â'r arteffactau archaeolegol a'r casgliadau hanesyddol sydd dan eu gofal. Mae gan yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol gofnodion yn ymwneud â'r asedau hanesyddol ar dir sy'n eiddo iddi ac mae'r rheini hefyd ar gael ar-lein.<sup>15</sup>

Mae'r cofnodion hanesyddol yn defnyddio gwybodaeth o'r holl ffynonellau hyn ac o ffynonellau eraill. Mae'r prif ddeiliaid cofnodion, gan gynnwys y cofnodion amgylchedd hanesyddol, wedi sefydlu Fframwaith Strategol ar gyfer Cofnodion yn Ymwneud ag Amgylchedd Hanesyddol Cymru,<sup>16</sup> er mwyn hwyluso cydweithio a rhannu data'n rheolaidd.

Ar ran partneriaid y fframwaith, mae'r Comisiwn Brenhinol yn cynnal ac yn datblygu Cymru Hanesyddol,<sup>17</sup> porth ar-lein at gofnodion cenedlaethol a rhanbarthol. Mae'n cynnwys map integredig sy'n dangos lleoliadau'r holl safleoedd archaeolegol hanesyddol a gofnodir yn y cronfeydd data sy'n cael eu cynnal gan y partneriaid sy'n rhan o'r fframwaith.

## 3. Cynnwys Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru, a sut y Maent yn Cael eu Llundain

---

### 3.1 Cadw Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru yn Gyfredol

Mae angen rheoli cofnodion amgylchedd hanesyddol yn weithredol er mwyn iddynt adlewyrchu natur newidiol yr amgylchedd hanesyddol a'n dealltwriaeth o'i arwyddocâd.<sup>18</sup> Rhaid diweddarau cofnodion amgylchedd hanesyddol yn rheolaidd â gwybodaeth gywir, gan gynnwys:

- darganfyddiadau a dehongliadau newydd
- dynodiadau statudol newydd a diwygiedig
- yr ymchwil a'r cyhoeddiadau diweddaraf
- cofnodion a chanlyniadau ymchwiliadau newydd
- newidiadau i'r asedau hanesyddol sydd eisoes wedi'u cofnodi.

Daw gwybodaeth o'r fath o amrywiaeth o ffynonellau, o ddarganfyddiadau ar hap gan aelodau o'r cyhoedd a darganfyddiadau annisgwyl gan berchenogion eiddo, datblygwyr a rheolwyr tir, i ymchwiliadau systematig a gynhelir fel rhan o arolygon cenedlaethol, gwaith ymchwil a arweinir gan brifysgolion, gwaith maes a chofnodi a ariennir gan ddatblygwyr, prosiectau cymunedol neu waith ymchwil preifat.

Ni ddylai fod unrhyw derfynau o ran y cyfnodau y mae'r wybodaeth a gofnodir mewn cofnodion amgylchedd hanesyddol yn ymwneud â nhw: dylent gynnwys data sy'n ymwneud â phob cyfnod, o'r gweithgarwch dynol cynharaf i'r oes bresennol. Bydd terfyn daearyddol y cofnod amgylchedd hanesyddol ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yn cael ei ddiffinio gan ffin weinyddol yr awdurdod lleol. Yn achos ardaloedd awdurdodau lleol sydd ag arfordir, bydd estyn cwrpas daearyddol cofnod amgylchedd hanesyddol tua'r môr y tu hwnt i'r ffin weinyddol yn fodd i reoli'r amgylchedd hanesyddol morol ac arfordirol yn fwy effeithiol.

Mae'r berthynas rhwng ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru a'r holl gyfrif cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf wedi bod yn un gref a chadarnhaol erioed, ac mae sylfeini cadarn ar gyfer y rolau a'r cyfrifoldebau presennol. Mae gan y cyfrif cyhoeddus rôl i'w chwarae o hyd o ran sicrhau bod y cofnodion amgylchedd hanesyddol mor gyfredol â phosibl. Mewn rhai achosion, bydd corff cyhoeddus yn gyfrifol am sicrhau bod y cofnodion amgylchedd hanesyddol yn cynnwys gwybodaeth newydd neu wybodaeth wedi'i diweddarau y mae ganddo gyfrifoldeb uniongyrchol amdani, megis gwybodaeth yn ymwneud ag ardaloedd cadwraeth a rhestrau lleol, os ydynt ar gael.

Dylai'r cynnydd a fydd wedi'i wneud o ran cyfrannu ac ychwanegu at gofnodion amgylchedd hanesyddol fod yn un o'r materion a drafodir yn y cyfarfod cyswllt a gynhelir o bryd i'w gilydd rhwng y cyfrif cyhoeddus a'r ymddiriedolaethau(au) archaeolegol perthnasol y cyfeirir atynt yn 2.3 uchod. Yn ystod y drafodaeth honno,

bydd angen cytuno ar fformat unrhyw wybodaeth newydd y byddai'n fuddiol ei hychwanegu at y cofnodion amgylchedd hanesyddol, ynghyd â'r weithdrefn a'r amserlen ar gyfer gwneud hynny. Bydd canlyniad y trafodaethau hyn yn cyfrannu at gynlluniau gwaith blynyddol yr ymddiriedolaethau archaeolegol. O wneud hyn, bydd y cofnodion amgylchedd hanesyddol yn parhau i ehangu ac i gynnwys mwy o wybodaeth am yr amgylchedd hanesyddol nag a geir yn y sylfaen archaeolegol gref sydd eisoes yn bodoli.

### 3.2 Cynnwys Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru a Rôl Cyrff Cyhoeddus yn y Gwaith o'u Llundain

Mae'r adran hon yn cynnwys rhestr o'r hyn y disgwylir i gofnodion amgylchedd hanesyddol eu cynnwys o dan adran 35(2) o'r Ddeddf.<sup>19</sup> Caiff y gwahanol elfennau eu grwpio yma i adlewyrchu sut y mae'n rhaid i awdurdodau lleol ac awdurdodau Parciau Cenedlaethol, a Cyfoeth Naturiol Cymru, gyfrannu at lunio cofnodion amgylchedd hanesyddol a helpu i'w cadw'n gyfredol, neu sut y dylent wneud hynny.

#### 3.2.1 Asedau Hanesyddol sydd â Gwarchodaeth Statudol neu sydd wedi'u Cofrestru o dan Ddeddfau 1979 neu 1990<sup>20</sup>

- (a) Manylion pob adeilad yn ardal yr awdurdod sydd wedi'i gynnwys mewn rhestr a luniwyd neu a gymeradwywyd gan Weinidogion Cymru o dan adran 1 o Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 (pennod 9).<sup>21</sup>
- (b) Manylion pob ardal gadwraeth yn ardal yr awdurdod sydd wedi'i dynodi o dan adran 69 o'r Ddeddf honno.<sup>22</sup>
- (c) Manylion pob heneb yn ardal yr awdurdod a geir yn yr Atodlen a luniwyd ac a gynhelir o dan adran 1 o Ddeddf Henebion Hynafol ac Ardaloedd Archaeolegol 1979 (pennod 46).<sup>23</sup>
- (d) Manylion pob darn o dir yn ardal yr awdurdod sydd wedi'i gynnwys yn y gofrestr o barciau a gerddi hanesyddol a luniwyd ac a gynhelir gan Weinidogion Cymru o dan adran 41A o'r Ddeddf<sup>24</sup> honno.

Cadw, ar ran Gweinidogion Cymru, sy'n gyfrifol am nodi a dynodi adeiladau rhestredig (a), henebion cofrestredig (c) a pharciau a gerddi hanesyddol cofrestredig (d).<sup>25</sup> Cadw sy'n rheoli'r rhestrau terfynol a chyfredol o bob un o'r categorïau hyn o asedau hanesyddol. Mae'n rhaid i fanylion yr holl asedau yn y grwpiau hyn gael eu cynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol wrth iddynt gael eu darparu gan Cadw.

Awdurdodau cynllunio lleol sy'n gyfrifol am ddiffinio a dynodi ardaloedd cadwraeth (b). Rhaid i'r awdurdodau hyn ddarparu manylion yr holl ardaloedd cadwraeth i'w cynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol. Dylai'r manylion hynny gynnwys dolenni at wybodaeth sy'n ymwneud ag arfarniadau o ardaloedd cadwraeth.

**Rhaid i awdurdodau cynllunio lleol ddarparu manylion yr holl ardaloedd cadwraeth i'w cynnwys yn y cofnod amgylchedd hanesyddol perthnasol.**

### 3.2.2 Safleoedd Gwrthdaro ↵

#### **(e) Manylion pob safle gwrthdaro yn ardal yr awdurdod sydd o ddi-ddordeb hanesyddol ym marn Gweinidogion Cymru.**

Mae adran 35 (3) o'r Ddeddf yn diffinio 'safle gwrthdaro' fel maes brwydr neu safle lle y digwyddodd math arall o wrthdaro yn cynnwys lluoedd milwrol, neu safle lle y digwyddodd gweithgareddau arwyddocaol mewn perthynas â brwydr neu wrthdaro arall o'r fath.<sup>26</sup>

Ar ran Gweinidogion Cymru, mae'r Comisiwn Brenhinol wedi llunio rhestr o feysydd brwydrau hanesyddol yng Nghymru.<sup>27</sup> Bydd y cofnodion amgylchedd hanesyddol yn cynnwys manylion yr wybodaeth ddiweddaraf o'r rhestr hon. Dylai'r cofnodion amgylchedd hanesyddol hefyd gynnwys dolenni at y rhestr ar-lein sy'n cael ei chadw gan y Comisiwn Brenhinol.

Efallai fod gan y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf wybodaeth ychwanegol am safleoedd gwrthdaro. Dylid rhoi'r wybodaeth hon i'r Comisiwn Brenhinol i'w chynnwys yn y rhestr:

#### **Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf roi i'r Comisiwn Brenhinol fanylion unrhyw safle gwrthdaro y gellid ystyried ei gynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol.**

### 3.2.3 Tirweddau Hanesyddol ↵

#### **(f) Lle bo awdurdod cyhoeddus (p'un ai ar ei ben ei hun neu ar y cyd â phersonau eraill) yn cynnal rhestr o dirweddau hanesyddol yng Nghymru, manylion pob tirwedd hanesyddol yn ardal yr awdurdod lleol a geir yn y rhestr.**

Mae Cadw, y Cyngor Rhyngwladol ar Henebion a Safleoedd (y DU) (ICOMOS (UK)) a Chyngor Cefn Gwlad Cymru (sydd bellach yn rhan o Cyfoeth Naturiol Cymru) wedi mynd ati ar y cyd i lunio rhestr o dirweddau hanesyddol.<sup>28</sup>

Ar ran Gweinidogion Cymru, mae ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru wedi cynnal astudiaethau manwl o nodweddion tirwedd hanesyddol ar gyfer pob un o'r tirweddau hanesyddol cofrestredig hyn. Rhaid i'r cofnodion amgylchedd hanesyddol gynnwys manylion pob tirwedd amgylchedd hanesyddol, ynghyd â manylion y gwaith cysylltiedig i bennu nodweddion, a dolenni at y setiau data ar-lein sy'n cel eu cynnal gan ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru.

#### **Lle bo corff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf yn cynnal ei restr ei hun o dirweddau hanesyddol, dylid cynnwys manylion yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol.**

### 3.2.4 Safleoedd Treftadaeth y Byd ⇨

#### **(g) Manylion pob Safle Treftadaeth y Byd yn ardal yr awdurdod**

Rhaid i'r cofnodion amgylchedd hanesyddol gynnwys manylion pob Safle Treftadaeth y Byd. Dylai'r cofnodion amgylchedd hanesyddol gynnwys dolenni at y cynlluniau rheoli diweddaraf ar gyfer Safleoedd Treftadaeth y Byd ac unrhyw ganllawiau cynllunio atodol cysylltiedig.

**Lle bo awdurdod lleol neu awdurdod Parc Cenedlaethol yn gyfrifol am gynllun rheoli Safle Treftadaeth y Byd neu am unrhyw ganllawiau cynllunio atodol, dylai gynnwys dolenni priodol at y cynllun hwnnw neu'r canllawiau hynny yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol.**

### 3.2.5 Safleoedd Eraill o Ddiddordeb Hanesyddol, Archaeolegol neu Bensaernïol ⇨

#### **(h) Manylion pob ardal, safle neu le arall yn ardal yr awdurdod y mae'r awdurdod neu Weinidogion Cymru yn ystyried ei bod/fod o ddiddordeb hanesyddol, archaeolegol neu bensaernïol lleol.**

Nid yw'r rhan fwyaf o asedau hanesyddol mewn ardal awdurdod lleol yn cael eu gwarchod yn statudol. Fodd bynnag, mae pob un ohonynt yn cyfrannu at ei chymeriad hanesyddol, archaeolegol neu bensaernïol a gallent fod yn bwysig yn genedlaethol, rhanbarthol neu leol.

Gallai cofnodion ymwneud â safleoedd archaeolegol sydd heb eu cofrestru, adeiladau neu strwythurau hanesyddol nad ydynt yn rhestredig, parciau a gerddi hanesyddol, meysydd brwydrau a thirweddau nad ydynt i'w gweld ar y cofrestrau na'r rhestrau eiddo perthnasol, neu leoliadau â thystiolaeth baleoamgylcheddol bwysig. Gallai cofnodion hefyd gynnwys lleoliadau nad oes unrhyw dystiolaeth ffisegol weladwy ohonynt, ond y gallent fod yn gysylltiedig â chyfeiriad hanesyddol, cartograffig neu ddogfennol, neu â darganfod arteffact archaeolegol.

Yn achos awdurdodau lleol arfordirol, dylai'r cofnod amgylchedd hanesyddol gynnwys gwybodaeth am dreftadaeth forwrol o ddiddordeb hanesyddol, archaeolegol neu bensaernïol. Dylai'r cofnod amgylchedd hanesyddol fod yn gysylltiedig â chofnod morwrol Cymru, a gynhelir gan y Comisiwn Brenhinol, sy'n cynnwys safleoedd llongdrylliadau ac ardaloedd o botensial archaeolegol mawr ar y môr.

Mae gan awdurdodau lleol rôl allweddol i'w chwarae o ran cyfrannu gwybodaeth am asedau nas dynodwyd at gofnodion amgylchedd hanesyddol. Mae awdurdodau lleol yn casglu gwybodaeth ychwanegol am yr amgylchedd hanesyddol yn aml, yn enwedig am

adeiladau hanesyddol. Er mwyn i'r cofnodion amgylchedd hanesyddol fod yn ffynonellau cynhwysfawr o wybodaeth, mae'n hanfodol eu bod yn cael gwybodaeth newydd am yr holl asedau hanesyddol yn ddi-oed, gan gynnwys y rheini sydd o ddiddordeb hanesyddol, archaeolegol a phensaernïol lleol. Dylai gynnwys gwybodaeth yn ymwneud ag asedau hanesyddol lleol sydd, o bosibl, yn cael eu nodi'n ffurfiol yn ystod y broses gynllunio, yn ogystal ag yn ystod gweithgareddau eraill.

Dylai awdurdodau'r Parciau Cenedlaethol a Cyfoeth Naturiol Cymru roi gwybodaeth i'r cofnodion amgylchedd hanesyddol am asedau hanesyddol nas dynodwyd er mwyn gwneud yn siŵr bod y cofnodion amgylchedd hanesyddol yn dal i fod yn gynhwysfawr ac yn llawn gwybodaeth sy'n berthnasol i'w gwaith. Er enghraifft, gallai hyn gynnwys manylion asedau hanesyddol a ddarganfuwyd neu yr ymchwiliwyd iddynt o ganlyniad i raglenni rheoli neu fynediad cyhoeddus.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddarparu manylion unrhyw ardal, safle neu le arall y maent o'r farn ei fod o ddiddordeb hanesyddol, archaeolegol neu bensaernïol lleol er mwyn iddynt gael eu cynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol.**

**Lle bo awdurdod lleol neu awdurdod Parc Cenedlaethol yn cynnal rhestr o asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig, rhaid iddo gynnwys manylion diweddaraf pob eitem ar y rhestr er mwyn iddynt gael eu cynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol.**

### 3.2.6 Nodweddion Hanesyddol ⇨

**(i) Gwybodaeth am sut mae datblygiad hanesyddol, archaeolegol neu bensaernïol ardal yr awdurdod, neu unrhyw ran ohoni, wedi cyfrannu at nodweddion presennol yr ardal neu ran ohoni, a sut y gellir gwarchod y nodweddion hynny.**

Rhaid i'r cofnodion amgylchedd hanesyddol gynnwys unrhyw waith pennu nodweddion tirwedd hanesyddol (gweler hefyd (f) uchod) a gynhaliwyd, ond hefyd unrhyw waith pennu nodweddion a gynhaliwyd ar drefweddau neu forweddau. Mae Cadw wedi cynnal rhaglen o waith pennu nodweddion hanesyddol ar nifer o drefi hanesyddol ledled Cymru. Dylai pob cofnod amgylchedd hanesyddol gynnwys dolenni at unrhyw astudiaethau o nodweddion sy'n berthnasol i'w ardal.

**Lle y bo corff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf wedi casglu gwybodaeth am ddatblygiad hanesyddol, archaeolegol neu bensaernïol ardal awdurdod, neu ran o ardal awdurdod (megis astudiaethau o nodweddion), dylai ddarparu manylion i'w cynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol, gan gynnwys dolenni at ragor o fanylion a gwybodaeth gyhoeddus, gan gynnwys haenau tirwedd hanesyddol a diwylliannol LANDMAP.**

### 3.2.7 Ymchwiliadau Perthnasol ⇧

#### **(j) Manylion unrhyw ymchwiliadau perthnasol a gynhaliwyd yn ardal yr awdurdod a chanfyddiadau'r ymchwiliadau hynny.**

Mae'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn cynnwys manylion ymchwiliadau hanesyddol neu archaeolegol perthnasol, gan gynnwys canfyddiadau'r ymchwiliadau hynny. Gallai enghreifftiau gynnwys asesiadau desg, gwaith dadansoddi hanesyddol, arolygon sy'n gysylltiedig â chofnodi adeiladau hanesyddol, arolygon topograffig neu geoffisegol ac ymyriadau archaeolegol (gan gynnwys casglu arteffactau ar yr wyneb, tyllau prawf, ffosydd prawf, gwaith cloddio archaeolegol a samplu paleoamgylcheddol). Efallai na fydd rhai o'r ymchwiliadau hyn yn rhai archaeolegol, ond byddant, serch hynny, yn datgelu gwybodaeth berthnasol, megis arolygon geodechnegol. Mae llawer o'r ymchwiliadau hyn yn cael eu cynnal gan unigolion, sefydliadau ymchwil neu gymunedau, neu o ganlyniad i raglenni eraill sy'n cael eu hariannu (megis Cronfa Dreftadaeth y Loteri). Fodd bynnag, mae llawer ohonynt yn cael eu cynnal (neu eu symbylu) gan y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf.

Mae gan bob un o'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf rôl i'w chyflawni o ran darparu manylion ymchwiliadau o'r fath i'w cynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol, yn amodol ar unrhyw gyfyngiadau o ran hawlfraint. Gallai ymchwiliadau o'r fath gael eu cynnal naill ai'n uniongyrchol gan yr awdurdod cyhoeddus ei hun, gan rywun arall ar ei ran, neu ar ôl iddo wneud cais i'r perwyl hwnnw. Gallai hyn gynnwys gwaith a wneir gan Cyfoeth Naturiol Cymru, neu ar ei ran, i reoli coedwigoedd neu goetiroedd, neu gynlluniau rheoli amgylcheddol. Gallai hefyd gynnwys gwaith yn gysylltiedig â'r amgylchedd hanesyddol sy'n cael ei wneud o ganlyniad i'r broses gynllunio. Dylid rhoi gwybod i'r rheini a fydd yn gwneud gwaith o'r fath fod angen iddynt roi'r canfyddiadau perthnasol i'r cofnodion amgylchedd hanesyddol.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddarparu manylion ymchwiliadau i'r amgylchedd hanesyddol, boed yn ymchwiliadau a gynhaliwyd yn uniongyrchol gan yr awdurdod cyhoeddus ei hun neu gan rywun arall ar ei ran, er mwyn i'r manylion hynny gael eu cynnwys yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol, yn amodol ar gyfyngiadau o ran hawlfraint. Gallai hyn gynnwys ymchwiliadau i ategu cynlluniau rheoli amgylcheddol neu'r broses gynllunio.**

### 3.2.8 Enwau Lleoedd Hanesyddol ⇧

**(k) Ffordd o gael gafael ar fanylion pob enw lle hanesyddol yn ardal yr awdurdod sydd wedi'i gynnwys yn y rhestr a luniwyd ac a gynhelir o dan adran 34 o Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016.<sup>29</sup>**

Gall enwau lleoedd hanesyddol, naill ar gyfer nodweddion daearyddol neu aneddiadau neu eiddo unigol, fod yn ffynhonnell gyfoethog o wybodaeth am ddatblygiad hanesyddol cymuned, a gallant gyfrannu at hunaniaeth ac at ymdeimlad o le ac o berthyn.

Mae'r Comisiwn Brenhinol yn cynnal rhestr o enwau lleoedd hanesyddol ar ran Gweinidogion Cymru.<sup>30</sup> Wrth lunio'r rhestr hon, mae'r Comisiwn Brenhinol yn defnyddio'r wybodaeth a geir mewn mapiau hanesyddol, ond mae hefyd yn ceisio cyngor arbenigwyr iaith ac arbenigwyr ar enwau lleoedd. Mae'r rhestr hon yn un a fydd yn parhau i ddatblygu a bydd y manylion am bob enw lle ar y rhestr ar gael drwy'r cofnodion amgylchedd hanesyddol.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf roi unrhyw wybodaeth i'r Comisiwn Brenhinol a fydd yn cyfrannu at y gwaith o ddatblygu'r rhestr o enwau lleoedd hanesyddol.**

## 4. Defnyddio Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru

Mae'r adran hon yn ystyried sut mae'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf yn defnyddio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol wrth arfer eu swyddogaethau. Fodd bynnag, dylid cydnabod nad dim ond ffynonellau goddefol o wybodaeth i'w defnyddio gan gyrrff cyhoeddus yw'r cofnodion amgylchedd hanesyddol: cyflogir personél profiadol i reoli a dehongli pob un o'r cofnodion. Er enghraifft, gall yr aelodau hyn o staff helpu defnyddwyr i ddehongli'r data arbenigol sydd yn y cofnod a thrafod y gofynion ar gyfer cadw, cyfnewid a chasglu data, a'r defnydd o derminoleg. Yn benodol, mae'n bwysig nad dim ond dibynnu ar y data sylfaenol sydd i'w gweld yn Archwilio y mae defnyddwyr. Mae gan yr ymddiriedolaethau archaeolegol wybodaeth ychwanegol a bydd cysylltu'n uniongyrchol â staff sy'n gyfrifol am gofnodion amgylchedd hanesyddol yn hanfodol er mwyn helpu'r cyrff cyhoeddus i arfer eu swyddogaethau.

Mae'r gwaith o gasglu a defnyddio gwybodaeth hefyd yn broses ddwyffordd. Gall yr wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fod o fudd i brosiectau unigol, ac felly hefyd y cymorth a'r cyngor a roddir gan y staff sy'n gyfrifol am y cofnodion. Ond bydd y prosiectau hyn hefyd yn arwain at wybodaeth newydd neu well y mae angen ei bwydo yn ôl i mewn i'r cofnodion. Mae'r 'cylch rhinweddol' o ddefnyddio gwybodaeth o'r cofnodion amgylchedd hanesyddol ac yna wella'r cofnodion hynny â gwybodaeth newydd a gynhyrchir yn creu cofnodion deinamig sy'n gwella'n barhaus a fydd yn elwa ar y bartneriaeth gadarnhaol a sefydlwyd â rhanddeiliaid.



## 4.1 Llywio Polisiâu a Chynlluniau Strategol ⇨

Dylid defnyddio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol fel sail dystiolaeth allweddol i lywio amrywiaeth eang o bolisiau a chynlluniau strategol cenedlaethol, rhanbarthol a lleol; er enghraifft, cynlluniau llesiant lleol sydd eu hangen ar y Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus o dan ddarpariaethau Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, Datganiadau Ardal o dan ddarpariaethau Deddf yr Amgylchedd (Cymru) 2016,<sup>31</sup> neu gynlluniau rheoli Parciau Cenedlaethol.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn ffynonellau allweddol o dystiolaeth, er mwyn iddynt fedru ystyried yr amgylchedd hanesyddol wrth lunio polisiâu a chynlluniau strategol.**

## 4.2 Llywio Cynlluniau Datblygu ⇨

Mae *Polisi Cynllunio Cymru* yn nodi bod y cofnodion amgylchedd hanesyddol yn ffynonellau allweddol o wybodaeth y mae'n rhaid i awdurdodau cynllunio lleol eu defnyddio wrth lunio cynlluniau datblygu.<sup>32</sup> Wrth baratoi cynllun datblygu lleol, mae'n ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol gynnal Asesiad Amgylcheddol Strategol ac Arfarniad o Gynaliadwyedd. Asesiad o'r dreftadaeth ddiwylliannol yw un o astudiaethau sylfaenol y broses hon a dylid defnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol, sy'n sylfaen dystiolaeth gyfredol allweddol, i ategu'r asesiad hwnnw.<sup>33</sup>

**Rhaid i awdurdodau cynllunio lleol ddefnyddio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn ffynhonnell allweddol o dystiolaeth wrth lunio cynlluniau datblygu.**

## 4.3 Llywio Penderfyniadau ynghylch Rheoli Datblygu ⇨

Mae'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn ffynonellau allweddol o wybodaeth y dylid eu defnyddio i gefnogi'r broses gynllunio, gan gynnwys penderfynu ar geisiadau cynllunio. Mae'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol yn helpu i sicrhau bod yr effaith a gaiff cynnig ar yr amgylchedd hanesyddol yn cael ei hystyried yn briodol, gan gynnwys cyngor ar gynlluniau i osgoi neu liniaru unrhyw effeithiau andwyol.

**Dylai awdurdodau cynllunio lleol ystyried yr wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol wrth benderfynu ar geisiadau cynllunio.**

#### 4.4 Llywio Prosiectau Cadwraeth a Rheoli ⇐

Mae gan y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf gyfrifoldebau am reoli a gwarchod yr amgylchedd hanesyddol. Gall hyn olygu gwarchod asedau hanesyddol y maent yn gyfrifol amdanynt, megis adeiladau hanesyddol neu barciau a gerddi. Gallai'r gwaith o reoli'r amgylchedd hanesyddol hefyd fod yn rhan o raglen gadwraeth ehangach sy'n canolbwyntio ar agweddau ar yr amgylchedd naturiol.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fel ffynhonnell allweddol o dystiolaeth wrth ystyried prosiectau cadwraeth a rheoli sy'n effeithio ar yr amgylchedd hanesyddol.**

#### 4.5 Llywio Ymatebion Addasol i Effaith Newid yn yr Hinsawdd ⇐

Mae cyfrifoldeb ar y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf i ymateb i effaith newid yn yr hinsawdd, er enghraifft, drwy gynlluniau lliniaru llifogydd neu addasu asedau hanesyddol er mwyn eu gwneud yn fwy cydnherth.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fel ffynhonnell allweddol o dystiolaeth wrth ystyried ymatebion addasol i effaith newid yn yr hinsawdd.**

#### 4.6 Llywio'r Gwaith o Enwi ac Ailenwi Lleoedd ⇐

Mae gan y cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf gyfrifoldeb am enwi ac ailenwi lleoedd y maent yn gyfrifol amdanynt. Hefyd, mae gan awdurdodau lleol rôl statudol o ran ystyried cynigion i enwi lleoedd neu strydoedd newydd a cheisiadau i newid enwau strydoedd ac eiddo.

**Dylai'r holl gyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ystyried y rhestr o enwau lleoedd hanesyddol, sydd ar gael drwy'r cofnodion amgylchedd hanesyddol, wrth ystyried enwi ac ailenwi strydoedd, eiddo a lleoedd eraill, boed hynny'n uniongyrchol neu gan barti arall.**

**Dylai awdurdodau lleol ystyried y rhestr o enwau lleoedd hanesyddol wrth arfer eu rôl statudol o ran enwi ac ailenwi strydoedd ac eiddo (gweler yr Atodiad).**

#### 4.7 Llywio Gwaith Adfywio a Arweinigir gan Dreftadaeth ⇨

Gall yr amgylchedd hanesyddol fod yn sbardun pwysig ar gyfer adfywio economaidd yn ein trefi a chefn gwlad. Mae angen i lwyddiant prosiectau o'r fath fod yn seiliedig ar wybodaeth awdurdodol o ansawdd da.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fel ffynhonnell allweddol o dystiolaeth i gefnogi a llywio prosiectau a rhaglenni adfywio a arweinigir gan dreftadaeth. Gall nodi'r hyn sy'n unigryw am ardal, drwy ddefnyddio astudiaethau o nodweddion, fod yn gam cyntaf pwysig mewn menter o'r fath.**

#### 4.8 Cefnogi Twristiaeth Ddiwylliannol a Datblygu Economaidd ⇨

Mae rôl yr amgylchedd hanesyddol o ran cefnogi'r diwydiant twristiaeth wedi cael cryn sylw.<sup>34</sup> Mae'n sbardun pwysig ar gyfer twf economaidd sydd â'r potensial i greu llawer o swyddi. Mae'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf yn chwarae rhan bwysig yn y gwaith o hyrwyddo twristiaeth, boed hynny'n uniongyrchol neu'n anuniongyrchol. Mae'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn sail dystiolaeth allweddol i gefnogi'r swyddogaethau hyn.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fel ffynhonnell allweddol o dystiolaeth i gefnogi a llywio mentrau twristiaeth ddiwylliannol. Er enghraifft, gall y cofnodion amgylchedd hanesyddol helpu i lywio mentrau twristiaeth awdurdodau lleol sy'n hyrwyddo ymweliadau â chanol trefi neu gefn gwlad hanesyddol. Gall Cyfoeth Naturiol Cymru ddefnyddio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol i lywio'r gwaith o hyrwyddo coetiroedd a choedwigoedd Cymru, a mwynhad ohonynt.**

#### 4.9 Cefnogi Addysg a Chynhwysiant Cymdeithasol ⇨

Mae'r amgylchedd hanesyddol yn cael ei ddefnyddio fwyfwy fel adnodd i gefnogi cydlyniant cymunedol a dysgu gydol oes. Mae'r gorffennol yn rhoi ymdeimlad o falchder a lle, ac yn cynnig cyfleoedd ar gyfer dysgu ffurfiol ac anffurfiol.

**Dylai'r cyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fel ffynhonnell allweddol o dystiolaeth i gefnogi a llywio prosiectau dysgu gydol oes a chydlyniant cymunedol. Er enghraifft, gall awdurdodau addysg lleol ddefnyddio'r cofnodion amgylchedd hanesyddol i lywio gweithgareddau cwricwlwm sy'n canolbwyntio ar gymunedau lleol ac ymdeimlad lleol o le.**

#### 4.10 Cefnogi Cyfranogiad y Cyhoedd mewn Archwilio, Gwerthfawrogi a Mwynhau Treftadaeth Leol ⇐

Gall y cofnodion amgylchedd hanesyddol fod yn adnodd pwysig i gefnogi cyfranogiad gweithredol yn yr amgylchedd hanesyddol, gan lywio llwybrau treftadaeth, prosiectau cadwraeth lleol a gwaith cymdeithasau treftadaeth a dinesig.

**Dylai'r holl gyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fel ffynhonnell allweddol o dystiolaeth i annog y cyhoedd i ymgysylltu â'r amgylchedd hanesyddol a chymryd rhan weithredol mewn gweithgareddau a gynhelir ynddo.**

#### 4.11 Hybu Gwybodaeth a Dealltwriaeth ⇐

Mae'r cofnodion amgylchedd hanesyddol yn ffynhonnell allweddol o wybodaeth ar gyfer ystod eang o brosiectau ymchwil — o astudiaethau hanes teulu i brosiectau ymchwil mawr mewn prifysgolion.

**Dylai'r gyrff cyhoeddus a enwir yn y Ddeddf ddefnyddio'r wybodaeth a geir yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol fel ffynhonnell allweddol o dystiolaeth i gefnogi a llywio rhaglenni ymchwil a dealltwriaeth — gan gynnwys y rhai sy'n ymwneud yn uniongyrchol ac yn anuniongyrchol â'r amgylchedd hanesyddol.**

## Atodiad ↗

---

### Canllawiau ar gyfer yr Awdurdodau Lleol ar Ddefnyddio'r Rhestr o Enwau Lleoedd Hanesyddol sydd ar gael drwy'r Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol ↗

Bydd y Rhestr o Enwau Lleoedd Hanesyddol, sydd ar gael drwy'r cofnodion amgylchedd hanesyddol, yn helpu'r awdurdodau lleol wrth iddynt ystyried ceisiadau i enwi ac ailenwi strydoedd ac eiddo.

Mae'r broses o enwi a rhifo strydoedd ac eiddo mewn ffordd resymegol a chyson, er mwyn helpu'r gwasanaeth post a'r gwasanaethau brys, yn cael ei rheoleiddio gan ddeddfwriaeth sy'n bodoli eisoes (Deddf Cymalau Gwella Trefi 1847<sup>35</sup> a Deddf Iechyd y Cyhoedd 1925<sup>36</sup>).

Dylai fod gan bob awdurdod lleol yng Nghymru bolisiau ar enwi a rhifo strydoedd ac eiddo. Dylent nodi'n glir yr egwyddorion y byddant yn eu defnyddio wrth roi enwau a rhifau i strydoedd ac eiddo newydd, ac wrth ymdrin â cheisiadau i newid enwau. Dylai'r polisiau hyn gydnabod pwysigrwydd enwau lleoedd hanesyddol yn yr amgylchedd hanesyddol lleol, a dylid annog pobl i barhau i'w defnyddio, naill ai'n sail ar gyfer enwau newydd neu drwy gadw enwau sy'n bodoli eisoes.

Os oes bwriad i newid yr enw a ddefnyddir yng nghyfeiriad ffurfiol eiddo, mae gofyn gwneud cais ffurfiol i'r awdurdod lleol. Pe bai'r enw newydd arfaethedig yn arwain at ddryswch, er enghraifft, os yw'r un enw yn cael ei ddefnyddio yn yr un gymdogaeth, bydd yr awdurdod lleol yn gwrthod y cais. Os yw'r cynnig yn dderbyniol, bydd yr awdurdod lleol yn newid y Rhestr Tir ac Eiddo Lleol.

Wrth ystyried ceisiadau i newid yr enw a ddefnyddir yng nghyfeiriad ffurfiol eiddo, dylai'r awdurdod lleol bellach gyfeirio hefyd at y rhestr o enwau lleoedd hanesyddol. Gellir gwneud hynny drwy gynnal chwiliad syml o'r rhestr ar sail cod post neu gyfeirnod grid cenedlaethol, naill ai drwy system GIS yr awdurdod ei hun (os yw set ddata'r rhestr wedi'i lawrlwytho) neu drwy edrych ar y rhestr ar-lein<sup>37</sup>. Os oes tystiolaeth dda bod gan yr eiddo enw hanesyddol sydd wedi'i ddefnyddio ar fapiau hanesyddol, yna dylai'r awdurdod lleol ofyn i'r ymgeisydd ailystyried y newid arfaethedig a chadw, neu efallai fabwysiadu'r enw hanesyddol.

Mae rhai o awdurdodau lleol Cymru (Ceredigion, Gwynedd ac Ynys Môn) yn defnyddio'r polisi hwn eisoes ac mae'r dystiolaeth yn awgrymu ei bod yn ffordd effeithiol o annog pobl i barhau i ddefnyddio enwau lleoedd hanesyddol mewn cyfeiriadau post.

Yr awdurdodau lleol sy'n gyfrifol am enwi strydoedd newydd y bydd angen eu cofnodi yn y Rhestr Tir ac Eiddo Lleol. Mae Llywodraeth Cymru yn annog yr awdurdodau lleol i ddefnyddio enwau lleoedd hanesyddol yn sail ar gyfer enwi strydoedd newydd neu ddatblygiadau eraill pryd bynnag y bo modd. Wrth ystyried cais gan ddatblygwr i enwi lle newydd, dylai'r awdurdod lleol gyfeirio at y rhestr o enwau lleoedd hanesyddol. Os oes enw hanesyddol priodol (er enghraifft, enw sy'n deillio o enw hanesyddol ar gyfer cae neu anheddiad), yna bydd y datblygwr yn cael gwybod hynny ac yn cael ei annog i'w ddefnyddio. Mater i'r awdurdod lleol yw'r penderfyniad terfynol ar enwi stryd.

Wrth gwrs, mae'r rhestr o enwau lleoedd hanesyddol ar gael i'r cyhoedd, felly bydd perchenogion eiddo unigol a datblygwyr yn cael eu hannog i'w defnyddio cyn cyflwyno cais i enwi neu ailenwi lle i'r awdurdod lleol.

## Cyfeiriadau ↗

---

- 1 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adran 37 ↗  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>
- 2 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adrannau 35 a 36 ↗  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>
- 3 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru), adrannau 35-37 ↗  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>
- 4 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adran 35 ↗  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>
- 5 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adrannau 35 a 36 ↗  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>
- 6 *Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru: Safonau a Meincnodau* ↗  
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/?skip=1&lang=cy>
- 7 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adran 37 ↗  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>
- 8 Archwilio ↗  
[www.archwilio.org.uk](http://www.archwilio.org.uk)
- 9 Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru ↗  
<http://cbhc.gov.uk/hafan/>
- 10 Deddf Cofnodion Cyhoeddus 1958 ↗  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/6-7/51>
- 11 *Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru: Safonau a Meincnodau* ↗  
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/?skip=1&lang=cy>
- 12 Cadw yw gwasanaeth amgylchedd hanesyddol Llywodraeth Cymru sy'n gweithio i sicrhau amgylchedd hanesyddol hygyrch a ddiogelir yn dda i Gymru ↗  
[www.cadw.cymru.gov.uk](http://www.cadw.cymru.gov.uk)  
Crynodeb o archwiliad o gofnodion amgylchedd hanesyddol yng Nghymru  
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/?skip=1&lang=cy>

- 13 Cof Cymru – Asedau Hanesyddol Cenedlaethol Cymru ⇧  
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>
- 14 Coflein ⇧  
[www.coflein.gov.uk](http://www.coflein.gov.uk)
- 15 National Trust Heritage Records Online ⇧  
<https://heritagerecords.nationaltrust.org.uk>
- 16 Fframwaith Strategol ar gyfer Cofnodion yn Ymwneud ag Amgylchedd Hanesyddol Cymru ⇧  
<https://cbhc.gov.uk/darganfod/y-fframwaith-strategol/>
- 17 Cymru Hanesyddol ⇧  
[www.cymruhanesyddol.gov.uk](http://www.cymruhanesyddol.gov.uk)
- 18 Am wybodaeth am arwyddocâd, gweler *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli'r Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru mewn Ffordd Gynaliadwy*, Cadw, Llywodraeth Cynulliad Cymru, 2011 ⇧  
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/conservation/conservationprinciples/?skip=1&lang=cy>
- 19 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adran 35(2) ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>  
Mae'r llythrennau yn yr adrannau sydd mewn blwch yn cyfeirio at fathau o asedau fel y'u rhestrir yn adran 35(2) o'r Ddeddf.
- 20 Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/9/contents>  
Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1979/46/contents>
- 21 Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 1 ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/9/section/1>
- 22 Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 69 ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/9/section/69>
- 23 Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 1 ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1979/46/section/1>
- 24 Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 41A ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/2/crossheading/historic-parks-and-gardens>
- 25 Nid yw adran 41A o Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016 mewn grym ar hyn o bryd. ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/2/crossheading/parciau-a-gerddi-hanesyddol/enacted/welsh>
- 26 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adran 35(3) ⇧  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/crossheading/cofnodion-amgylchedd-hanesyddol/enacted/welsh>

- 27 Y Rhestr o Feysydd Brwydro Hanesyddol yng Nghymru ⇨  
<http://meysyddbrwydro.cbhc.gov.uk/rheoli-meysydd-brwydrau-hanesyddol/>
- 28 ICOMOS UK ⇨  
[www.icomos-uk.org](http://www.icomos-uk.org);  
Cyfoeth Naturiol Cymru  
[www.cyfoethnaturiolcymru.gov.uk](http://www.cyfoethnaturiolcymru.gov.uk)
- 29 Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adran 34 ⇨  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/part/4/enacted/welsh>
- 30 Rhestr o Enwau Lleoedd Hanesyddol yng Nghymru ⇨  
<https://enwaulleoeddhanesyddol.cbhc.gov.uk/>
- 31 Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, adran 39 ⇨  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2015/2/section/39/enacted>  
Deddf yr Amgylchedd (Cymru) 2016, adran 11  
<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/3/section/11/enacted/welsh>
- 32 *Polisi Cynllunio Cymru* (Argraffiad 9), Pennod 6:Yr Amgylchedd Hanesyddol, para. 6.4.3 ⇨  
<http://gov.wales/topics/planning/policy/ppw/?skip=1&lang=cy>
- 33 *Polisi Cynllunio Cymru* (Argraffiad 9), Pennod 6:Yr Amgylchedd Hanesyddol,, para. 6.4.4 ⇨  
<http://gov.wales/topics/planning/policy/ppw/?skip=1&lang=cy>
- 34 Gwerthfawrogi Amgylchedd Hanesyddol Cymru, 2010 ⇨  
<http://cadw.gov.wales/about/partnershipsandprojects/research/5273011/?skip=1&lang=cy>
- 35 Deddf Cymalau Gwella Trefi 1847 ⇨  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/10-11/34/crossheading/precautions-during-repairs/enacted>
- 36 Deddf Iechyd y Cyhoedd 1925 ⇨  
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/71>
- 37 Rhestr o Enwau Lleoedd Hanesyddol yng Nghymru ⇨  
<https://enwaulleoeddhanesyddol.cbhc.gov.uk/>



## Rhagor o Wybodaeth ↗

---

### Deddfwriaeth a Chynllunio

Deddf yr Amgylchedd (Cymru) 2016

<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/3/contents/enacted/welsh>

Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016

<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2016/4/contents/enacted/welsh>

Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015

<http://www.legislation.gov.uk/anaw/2015/2/contents/enacted/welsh>

Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011

<http://www.legislation.gov.uk/mwa/2011/1/contents/enacted>

*Polisi Cynllunio Cymru (Argraffiad 9)*, — Pennod 6: Yr Amgylchedd Hanesyddol

<http://gov.wales/topics/planning/policy/ppw/?skip=1&lang=cy>

*Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol*

<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/?skip=1&lang=cy>

*Llawlyfr Rheoli Datblygu*

<http://gov.wales/topics/planning/policy/development-management-manual/?skip=1&lang=cy>

### Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru

*Conodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru: Safonau a Meincnodau*

<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/?skip=1&lang=cy>

Fframwaith Strategol ar gyfer Cofnodion yn Ymwneud ag Amgylchedd Hanesyddol Cymru

<https://cbhc.gov.uk/darganfod/y-fframwaith-strategol/>

### Cofnodion

**Archwilio** — adnodd ar-lein lle gall y cyhoedd weld yr wybodaeth sylfaenol yn y cofnodion amgylchedd hanesyddol. Mae Archwilio yn cael ei gynnal gan ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru, sydd hefyd yn darparu gwybodaeth ychwanegol ar ei gyfer

[www.archwilio.org.uk](http://www.archwilio.org.uk)

**Cof Cymru** — cofnod ar-lein Cadw o asedau hanesyddol cenedlaethol Cymru, sy'n cynnwys adeiladau rhestredig, henebion cofrestredig, llongddrylliadau a warchodir, Safleoedd Treftadaeth y Byd a thirweddau hanesyddol cofrestredig. Bydd parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig yn cael eu hychwanegu at Cof Cymru yn ystod 2018.

<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>

**Coflein** — y catalog ar-lein ar gyfer Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru, y casgliad archifau cenedlaethol o wybodaeth am amgylchedd hanesyddol Cymru.

<http://www.coflein.gov.uk/>

**Cynefin** — mapiau degwm hanesyddol sy'n ffynhonnell ddefnyddiol iawn o wybodaeth am yr amgylchedd hanesyddol.

<http://cynefin.archiveswales.org.uk/cy/>

**Cymru Hanesyddol** — porth ar-lein i gofnodion amgylchedd hanesyddol cenedlaethol a rhanbarthol

<http://cymruhanesyddol.gov.uk>

**LANDMAP** Methodoleg Tirweddau Hanesyddol a Thirweddau Diwylliannol (2016)

<https://naturalresources.wales/media/677812/historic-landscape-landmap-methodology-2016.pdf>

<http://www.naturalresources.wales/media/677808/cultural-landscape-landmap-methodology-2016.pdf>

<http://landmap-maps.naturalresources.wales/> adnodd ar-lein i gael gafael ar fapiau ac arolygon

Cyhoeddir setiau data LANDMAP i'w lawrlwytho hefyd fel y bo modd eu defnyddio mewn system gwybodaeth ddaearyddol (GIS) ar

<http://lle.gov.wales/Catalogue?text=landmap&lang=cy>

**Rhestr o Enwau Lleoedd Hanesyddol yng Nghymru** — mae'n cofnodi'r amryfal ffurfiau a sillafiadau a ddefnyddir ar gyfer enwau nodweddion topograffig, cymunedau, tramwyfeydd, strwythurau ac agweddau eraill ar y dirwedd a gofnodwyd mewn ffynonellau sy'n rhagflaenu'r Rhyfel Byd Cyntaf.

<https://historicplacenames.rcahmw.gov.uk/>

**National Trust Heritage Records Online** — maent yn rhoi gwybodaeth am asedau hanesyddol ar dir sy'n eiddo i'r Ymddiriedolaeth Genedlaethol.

<https://heritagerecords.nationaltrust.org.uk/>

**Y Rhestr o Feysydd Brwydrau Hanesyddol yng Nghymru**

<http://meysyddbrwydro.cbhc.gov.uk/>

## Cysylltiadau ↗

---

### **Llywodraeth Cymru**

Y Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol (Cadw)

Plas Caeriu, Uned 5/7 Cefn Coed, Parc Nantgarw, Caerdydd CF15 7QQ

Ffôn. 03000 256000

[cadw@cymru.gsi.gov.uk](mailto:cadw@cymru.gsi.gov.uk)

[www.cadw.cymru.gov.uk](http://www.cadw.cymru.gov.uk)

### **Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru**

Ffordd Penglais, Aberystwyth, Ceredigion, SY23 3BU

Ffôn. 01970 621200

[nmr.wales@rcahmw.gov.uk](mailto:nmr.wales@rcahmw.gov.uk)

[www.rcahmw.gov.uk](http://www.rcahmw.gov.uk)

Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru

[nmr.wales@rcahmw.gov.uk](mailto:nmr.wales@rcahmw.gov.uk)

[www.coflein.gov.uk](http://www.coflein.gov.uk)

Gallwch drefnu i ymweld â'r ystafell chwilio gyhoeddus yn Aberystwyth lle y bydd y staff yn egluro'r adnoddau sydd ar gael yng Nghofnod Henebion Cenedlaethol Cymru.

### **Awdurdodau Cynllunio Lleol**

Gellir cysylltu â swyddogion cadwraeth a (phan fo angen caniatâd cynllunio ar gyfer cynigion) swyddogion cynllunio yr awdurdodau cynllunio lleol drwy wefan yr awdurdod lleol perthnasol.

### **Awdurdodau Parciau Cenedlaethol**

Gellir cysylltu â swyddogion cadwraeth awdurdodau Parciau Cenedlaethol drwy'r wefan berthnasol.

Awdurdod Parc Cenedlaethol Bannau Brycheiniog

<http://www.bannaubrycheiniog.org/>

Awdurdod Parc Cenedlaethol Arfordir Penfro

<http://www.pembrokeshirecoast.org.uk/default.asp?pid=4&LangID=2>

Awdurdod Parc Cenedlaethol Eryri

<http://www.eryri-npa.gov.uk/>

### **Cyfoeth Naturiol Cymru**

d/o Y Ganolfan Gofal Cwsmeriaid, Tŷ Cambria, 29 Heol Casnewydd, Caerdydd CF24 0TP

Ffôn: 0300 065 3000

[yholiadau@cyfoethnaturiolcymru.gov.uk](mailto:yholiadau@cyfoethnaturiolcymru.gov.uk)

<http://cyfoethnaturiol.cymru/>

Gall Cyfoeth Naturiol Cymru roi gwybodaeth a chynghor ynglŷn â defnyddio gwybodaeth LANDMAP am dirweddau a morweddau hanesyddol a diwylliannol.

**Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru**

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys  
41 Stryd Lydan, Y Trallwng SY21 7RR  
Ffôn. 01938 553670  
[trust@cpat.org.uk](mailto:trust@cpat.org.uk)  
[www.cpat.org.uk](http://www.cpat.org.uk)

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed  
Corner House, 6 Stryd Caerfyrddin, Llandeilo  
SA19 6AE  
Ffôn. 01558 823121  
[info@dyfedarchaeology.org.uk](mailto:info@dyfedarchaeology.org.uk)  
[www.dyfedarchaeology.org.uk](http://www.dyfedarchaeology.org.uk)

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg  
Gwent  
Heathfield House, Heathfield, Abertawe SA1 6EL  
Ffôn. 01792 655208  
[enquiries@ggat.org.uk](mailto:enquiries@ggat.org.uk)  
[www.ggat.org.uk](http://www.ggat.org.uk)

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd  
Craig Beuno, Ffordd y Garth, Bangor LL57 2RT  
Ffôn. 01248 352535  
[gat@heneb.co.uk](mailto:gat@heneb.co.uk)  
[www.heneb.co.uk](http://www.heneb.co.uk)